

Gör sporrarna mannen?

Om sporrar, sköldar och svärd som identitetsskapare och statusmarkörer under medeltiden

Pia Bengtsson Melin

Title Do the Spurs make the Man? Spurs, Swords and Aspects of Identity in Mediaeval Art

Abstract Spurs, shields and swords are commonly identified with chivalry and have remained so since the Middle Ages. They were often depicted with the armoured knight on his gravestone to indicate his dignity and status. Well-known examples can be seen in the cathedrals of Uppsala and Strängnäs, as well as in the parish church of Vallby in Scania. Weapons and items of armour were used in mediaeval art to indicate the high social level and rank of the person depicted and also used as attributes for kings and knightly saints. As individual objects, the swords and the spurs are good examples of both craftsmanship and economic value, but it is not until they can be associated with a particular user that they receive symbolic and historical value. As in the case of clothing, the symbolic value is created from the moment they are worn or when they are depicted to address the beholder.

Keywords Mediaeval Art, Swords, Spurs, Chivalry, Knight, Identity, Mediaeval Slabs, Jens Holgersen Ulfstand, Folke Mattsson Lillie, Birger Persson

Author Ph.D. in Art History, researcher at Upplandsmuseet, Uppsala

Email pia.melin@upplandsmuseet.se

ICONOGRAPHISK POST

NORDISK TIDSKRIFT FÖR BILDTOLKNING NORDIC REVIEW OF ICONOGRAPHY

NR 3, 2014, PP. 37–54. ISSN 2323-5586

När den engelska författarinnan Jan Struther 1931 skrev texten till en gammal folkmelodi från Stowey, så anslöt hon sig till en tradition av riddarromantik sprungen ur den romantiska rörelsen där riddaren betraktades som Guds ädle förkämpe och beskyddare av kvinnor och barn. I texten lyfts sporrar, lans och sköld fram som riddarens främsta kännetecken och attribut:

When a knight won his spurs, in the stories of old,
He was gentle and brave, he was gallant and bold
With a shield on his arm and a lance in his hand,
For God and for valour he rode through the land.¹

Än i dag är det ofta svärdet och rustningen som anses synonymt med riddaren som begrepp, attribut som har en lång tradition, befast och levande under medeltiden. Vilka

Fig. 1. Piksporre av jÄrn frÄn Borg, Östergötland. Statens historiska museum. Foto Jackie Taffinder, Statens historiska museum, Stockholm.

Iron spur from Borg, Östergötland. 12th century. The Swedish History Museum, Stockholm.

konnotationer gav då svÄrd, sporrar och annat vapengarnityr den medeltida betraktaren och hur kunde riddarsymboliken visualiseras och användas? Här nedan presenteras nÄgra exempel pÄ hur sporrar och svÄrd i den medeltida bildkonsten anvÄnts fÖr att betona och framhÄva manlighet och status hos brukarna.

Sporrar

Vid arkeologiska utgrÄvningar utgÖr sporrar, eller fragment av sÄdana, en relativt vanlig fyndkategori. Vid den sÄ kallade "Korsbetningen" i Visby, platsen fÖr det avgörande slaget mellan Valdemar Atterdags danska hÄr och gotländska bÖnder 1361, har vid utgrÄvningarna 1905, 1912 och 1928–30 bland annat fem stycken sporrar återfunnits, varav en fortfarande satt fastspÄnd pÄ ägarens fot.² I Kulturens fynddatabas *Metropolis*, dÄr delar av det rika arkeologiska materialet frÄn stadsgrÄvningarna i Lund visas, finns flera sporrar återgivna i bild och Även Historiska museets "Sök i samlingarna" visar mÄnga trÄffar vid en sökning.³ Även i andra delar av Euro-

pa Är antalet återfunna sporrar stort. Bland annat har de senaste 40 Ärens utgrÄvningar i London bringat ett flertal nya sporr-fynd i ljuset.⁴

Sporrar har varit av central betydelse fÖr utvecklingen av ridkonsten bÄde under medeltiden och i modern tid, och har anvÄnts som en del av ryttarens utrustning sedan forntiden. Till en bÖrjan hade de dock mera formen av en spetsig udd pÄ hÄlen. De Är belagda Ätminstone sedan 300-talet f. Kr. och anvÄndes av bÄde keltiska ryt-tarfolk och av grekerna. Den grekiska varianten, hÄlsporre, kom med tiden att utvecklas till den variant som vi i dag brukar benÄmna piksporre (fig. 1). Till en bÖrjan hade den helt raka skÄnklar, vilka sedan kom att böjas fÖr att dÄrigenom fÄ bÄttre passform fÖr foten. I Norden sker denna fÖrÄndring under 1100-talet.⁵ Exempel pÄ typen kan man till exempel se i den norska s.k. "Baldisholtapeten", dÄr riddaren pÄ apelkastad hingst som illustrerar mÄnaden maj Är iförd just piksporrar. Även i Bayeux-tapeten fÖrekommer dessa pÄ ett flertal olika stÄllen, framfÖrallt i stridsscenerna.

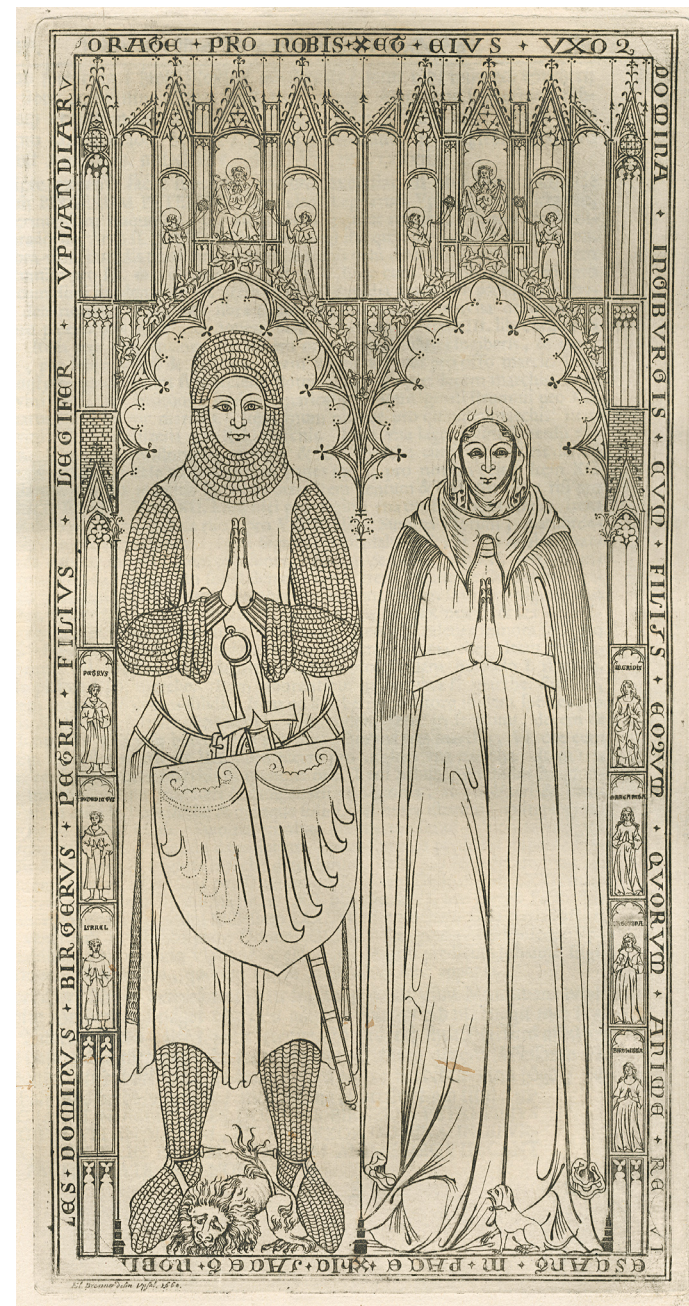

Fig. 2. Birger Perssons gravsten i Uppsala domkyrka. Efter Peringskiöld 1719.

Sepulchral monument of Birger Persson († 1327) in Uppsala Cathedral. After Peringskiöld 1719.

Piksporrarna kom efterhand att ersättas av sporrar med längre skaft och med rörlig trissa, så kallade klingsporrar eller stjärntrissporrar, som är kända sedan 1200-talets mitt (se fig. 9). Anledningen till detta var bland annat att rustningarna blev mer skrymmande och rörligheten minskade. Piksporrarna kom dock att användas även in på 1300-talet. Rune Norberg påpekar till exempel att lagmannen Birger Persson († 1327) på sin gravhäll i Uppsala domkyrka avbildas med just piksporrar.⁶ Detta behöver ju naturligtvis inte på något sätt innebära att lagmannen verkligen bar just denna typ av sporrar under sin levnad, eftersom bilden på gravhällen inte är något porträtt, utan en mer generell skildring av en man i hans höga position (fig. 2). Att bilden inte är porträttlik, understryks även av framställningarna av de sju barnen som avbildas på vardera sidorna om Birger Persson och hans maka. Bilderna av de tre sönerna och de fyra döttrarna är utifrån kön nästintill identiskt utförda, trots att de är olika gamla. Syftet med framställningen är således inte att visa hur han såg ut, utan att betona hans roll som riddare och lagman och då är det faktum att sporrarna finns där det som betyder något, inte vilken modell de har. Birger Persson och hans maka Ingeborg Bengtsdotter är skildrade stående under gotiska baldakiner. Intressant att notera är att fotställningen medvetet vridits något utåt för att sporrarna skall synas tydligt, vilket visar att de var viktiga att återge. Man kan här tala om en kroppslig position konstruerad för att i avbildningen markera och accentuera sporrarnas

både sociala och symboliska betydelse. Birger Persson är klädd i ringbrynja och försedd med både svärd och sköld med ättens vapen, något som ytterligare styrker hans status och befäster hans identitet. Gravstenen i svart polerad kalksten, beställd från Flandern och unik för Sverige, återgår på kontinentala förebilder och kan betraktas som ett ganska typiskt exempel på hur viktigt riddarskapet var som identitetsmarkör för den avlidne, något som framhävs med tydligt avbildade attribut som ringbrynja, svärd, sköld och sporrar.

Svärd

Svärd är inte lika vanliga arkeologiska fynd som sporrar. En naturlig anledning till detta är förstås att ett svärd är svårare att tappa bort än en sporre. Svärden användes också av betydligt färre personer. Flertalet av de svärd som återfunnits arkeologiskt är antingen fragmentariska eller svårt korroderade. En del av de svärd som har bevarats till våra dagar har återfunnits i gravar i kyrkor medan andra svärd ingår i samlingar, ofta för att de haft kopplingar till en kung eller någon annan känd eller betydelsefull person. Precis som sporrarna utvecklades även svärden stil- och formmässigt, både beroende på användningsområde och rådande stilideal. Denna utveckling omfattar bland annat längden och utseendet på klingan, men kanske framförallt hjaltets utformning.⁷ I Sverige finns ett antal välbevarade svärd i museisamlingar och kyrkor. Två senmedeltida exempel är riksförreståndaren Svante Nilsson Stures (†1512) svärd i Västerås domkyrka och det svärd

Fig. 3. Svante Nilsson Stures svärd, Västerås domkyrka.

Foto Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm (ATA).

Sword found in the tomb of Svante Nilsson Sture, Västerås Cathedral, 15th century.

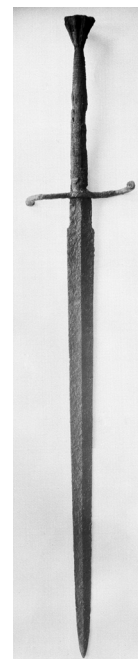

Fig. 4. Jens Holgersen Ulfstands gravsten i Vallby kyrka, Skåne.

Foto C. F. Mannerstråle, ATA.

Sepulchral monument of Jens Holgersen Ulfstand (†1523) in Vallby Church, Scania.

som har antagits tillhöra danska riksrådet och riksamiralen Jens Holgersen Ulfstand (†1523). Svante Nilssons svärd har daterats till 1400-talet och återfanns i hans grav tillsammans med hans sönderbrutna sigillstampar (fig. 3).⁸

Det svärd som förknippas med Jens Holgersen skall enligt Rosencrantz ha återfunnits i riksrådets grav i Vallby kyrka då hans kista öppnades i samband med en ombyggnad av kyrkan. Det skall sedan ha överlämnats till Statens historiska museum 1870.⁹

Ett svärd i samlingarna, som troligen är identiskt med detta, ingår fortfarande i SHM:s samlingar men är numera utställt på Glimmingehus tillsammans med kopia av Jens Holgersens gravsten.¹⁰ Flera forskare har genom åren försökt att få klarhet i om svärdet tillhört riksrådet eller ej, men något definitivt svar har inte kunnat fastställas. Curt Wallin drar slutsatsen att vapnet kan ha ägts av Jens Holgersen.¹¹ Om uppgiften om att svärdet har återfunnits i graven är sann, så har vi två exempel på

svärd som fått följa med sina ägare, som båda var riddare, i gravnen. Fynd av svärd i gravar är annars ovanligt, annat än i fallet med kungar. Troligtvis är det Svante Nilssons och Jens Holgersens höga ämbeten som bidragit till att svärderna fått följa dem till den sista vilan. Betydligt vanligare är det då att riddare på sina gravstenar avbildas med svärd. Den nyss nämnde Jens Holgersen Ulfstand är på sin gravsten i Vallby kyrka avbildad stående iklädd rustning och hållande sitt svärd (fig. 4). Svärdet som avbildas är ett långt tvåhandssvärd av den typ som nyss diskuterats. Gravstenens estetiska preferenser har rönt ganska låg uppskattning av forskningen under 1900-talet. Den danske konsthistorikern Christian Axel Jensen karakteriserar den som ett naivt arbete där figuren är rent karikatyrmässig.¹² Curt Wallin berör i sin bok om Jens Holgersen och Glimmingehus detta helt kort och konstaterar att det troligen beror på brist på kompetens vid den aktuella tiden, då någon stensemästare av Adam van Dürens kaliber inte längre fanns i Skåne.¹³ Figuren är visserligen lite klumpig vad gäller proportionerna, men de negativa omdömena framstår ändå som orättvisa och missvisande. Kanske beror de på jämförelser mellan de mer höviskt färgade bildframställningar som fanns på riddargravarna under 1300- och 1400-talen samt den kommande renässansens gravvårdar med mer symmetriska och antikiserande avbildningar? Vid ett studium av gravstenen i relation till den avbildning som C. G. G. Hilfeing (1740–1823) utförde i samband med sin skånska resa

1785 framgår att den numera ganska vittade stenen varit mycket detaljerad.¹⁴ Stenens utsmyckning har en avancerad uppbyggnad med flera dekorerade lister som omger det centrala motivet. Som brukligt finns hörnrundlar med de fyra evangelisterna och den döde avbildas stående under en baldakin med en trepassform som troligen skall alludera på ett valv. Baldakinen bärs upp av slanka kolonner och ovanför och under denna finns rikt sirade dekorband med bandlindade liljestänglar.

Stenen skiljer sig inte heller nämnvärt i kvalitet från många andra gravhällar från ungefär samma tid. Riddaren Folke Gregerssons av ätten Lillie (†1507) gravhäll i Strängnäs domkyrka utgör ett enastående exempel på den typ av plastiskt huggna gravstenar med mer bastanta figurer som blivit vanligare vid denna tid och som i några fall ersatte de äldre, mer stiliserade figurristningarna på både det världsliga och det andliga frälsets gravhällar (fig. 5).¹⁵ Folke Gregersson avbildas på stenen iförd rustning och svärd och stenen påminner stilistiskt om Jens Holgersens, huggen några år senare. Av den numera mycket svårlästa inskriften framgår att han var riddare: *...miles dominus Folcko*.¹⁶

Kanske skall stilen på gravstenarna inte ses som ett utslag av bristande kompetens hos stensemästarna utan som ett väl medvetet val hos beställaren? Det sena 1400-talet och tidiga 1500-talet var en brytningstid mellan medeltid och det som vi i dag kallar renässans. Redan innan medeltiden tagit slut hade den fått en slags romantisk status i sin egen tid där högmedeltiden uppfat-

tades som mer förfinad och hövisk än den samtida. Även riddaren hade under senmedeltiden kommit att omvärderas. På slagfältet var riddare till häst beväpnade med omoderna lansar och hade börjat ersättas av fotsoldater med eldvapen. Riddarkulturen hade mer och mer börjat att om-

vandlas från en ren hovkultur till en mer borgerligt inriktad ämbetsmannakultur.¹⁷ Kanske är detta förklaringen till en del av de tendenser som kan anas i frälsets visuella manifestationer åren efter sekelskiftet 1500. Grundstenen till Glimmingehus lades 1499 av Jens Holgersen Ulfstand.¹⁸

Fig. 5. Folke Gregerssons (Lillie) gravsten i Strängnäs domkyrka. Foto Sören Hallgren, ATA.

Sepulchral monument of Folke Gregersson Lillie (†1507) in Strängnäs Cathedral.

Redan då var den typ av riddarborg som byggnaden utgör omodern. Kanske kan både byggandet av omoderna riddarborgar och den nya typen av mer plastiskt utförda gravhällar hos högadeln helt enkelt vara ett sätt att uttrycka en önskan om att bevara en tid som flytt och som var på väg att ersättas av nya tankar och värderingar? De valda stildragen skulle i så fall vara en medveten arkaisering från beställarens sida. En beställare som mycket väl hade råd med att anlita de bästa konstnärerna och hantverkarna och som dessutom hade de kontakter som behövdes. Riddarskapets förutsättningar och status hade förändrats mycket sedan Birger Perssons tid.

Även under 1500- och 1600-talen skulle bruket att avbilda den döde riddaren med rustning och svärd på gravstenen fortleva, men i en annan form och med andra uttryck.

Svärdets och sporrarnas symbolik

Den dödes svärd och rustning hade även en viktig symbolisk funktion att fylla under senmedeltidens riddarbegravningar. Olaus Magnus skriver i sin historia om de nordiska folken att man i begravningsprocessionen lät en person klä sig i den döde riddarens rustning, rida hans häst och bära hans sköld och svärd. Dessa överlämnades sedan tillsammans med hästen till den kyrka där begravningsprocessionen ägt rum. Häst, svärd och rustning köptes tillbaka av släktingarna, men skölden hängdes upp som minne och äretecken i kyrkorummets, oftast i anslutning till den dödes grav och tillsammans med en hjälmtrapp av trä.¹⁹ Ett ännu i dag beva-

rat exempel på detta bruk kan ses i katedralen i Canterbury i England där rustningsdetaljer, hjälm och sköld från 1300-talet fortfarande finns i anslutning till Edwards, ”den svarte prinsens” grav. I Sverige finns några medeltida begravningsvapen bevarade i kyrkor – i Mariakyrkan i Sigtuna, i Strängnäs domkyrka och i Kristdala kyrka i Småland. Även i Uppsala domkyrka fanns medeltida begravningsvapen kvar vid Johan Peringskiölds rannsakingar innan den förödande branden 1702.²⁰ De två sköldarna i Kristdala har av Jan Raneke tolkats som stridssköldar, med förbehållet att de inte behöver ha använts i strid.²¹ En av de två sköldarna från Strängnäs domkyrka bär spår av att ha använts, men kanske då snarast i torneringssammanhang. Skölden är utförd i trä och klädd med läder och tyg som bemålats, något som var vanligt på senmedeltida sköldar av detta slag. På baksidan finns metallbyglarna kvar, som markerar var bärremmen har suttit.²² Centralt placerat på skölden är Hammerståttens vapen i rött och guld omgivet av blomrankor och skölden kan genom vapnet knytas till riddaren Nils Erengisleson, död 1440.²³

Svärd och sporrar är än i dagsymboler för riddarskapet och de skulle i många sammanhang rentav kunna betraktas som ett slags insignier för detta. Sporrarnas symboliska betydelse var mycket djupt rotad redan under medeltiden och tillsammans med svärdet och riddarkedjan var de riddarens främsta attribut och kännetecken och utdelades vid riddarslag.²⁴ Ätminstone sedan 1000-talet har riddare dubbats i

Europa, men förfarandet att inviga unga krigare ceremoniellt fanns redan tidigare hos flera folk, bland annat hos germanerna och kan betraktas som en form av initiationsrit.

Dubbingen av riddaren

Dubbingen gick till så att flatsidan av kungens svärd lades på den blivande riddarens axel och denne svor sin trohet gentemot kungen och Gud. Det slag mot axeln som utdelades med svärdet skulle enligt traditionen vara de sista slag med svärd som riddaren mottog utan hämnd. Ofta inleddes riddarslaget med ett bad för

att rena den blivande riddaren symboliskt från jordiska synder innan han ikläddes en vit klädnad sammanhållen av ett bälte. Dessa symboliserade viljan att tjäna Guds lag och att stå emot köttsliga frestelser. Efter detta försågs han med sporrar och svärd, som hade välsignats av en präst, en ritual som visar att riddardubbingen vid denna tid var lika mycket en religiös angelägenhet som en social positionering.²⁵ Det är inte känt hur de svenska riddardubbingarna gått till, men troligt är att de följde kontinentala förebilder.²⁶ Heliga Birgitta beskriver i en av sina uppenbarelser en riddardubbing, men det är sannolikt att de

Fig. 6. St Martin dubbas till riddare. Fresk av Simone Martini, San Francesco, Assisi. Foto Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.

The dubbing of St Martin. Fresco by Simone Martini, c. 1320–1325. San Francesco, Assisi.

religiösa inslagen har överbetonats något här. Centrala teman är dock överlämnandet av svärd och sköld.²⁷

Dubbingarna skedde oftast i samband med kröningar, bröllop, torneringar eller andra festligheter eller evenemang där kungen och frälset samlades.²⁸ Från det medeltida Sverige omtalas till exempel riddardubbingar i *Erikskrönikan*. De där omnämnda dubbingarna skall ha ägt rum vid bröllopet mellan kung Birger och drottning Märta som firades i Stockholm i november 1298. Dubbingar skall enligt källorna även ägt rum 1285, 1298 och 1302. År 1397 dubbades inte mindre än 133 riddare vid unionsmötet i Kalmar.²⁹ Unionskungen Kristoffers kröning i Uppsala domkyrka 1441 föranledde även den ett stort antal riddardubbingar i närvaro av Strängnäs biskopen Tomas. Från dessa är en ed bevarad:

Jach bidher mik swa Gud hullan, jomfrv Mariam, sancte Erick oc sancte Knwt, at jac wil epter min yterste macht met liiff och godz beskerma the helga cristna tro oc ewangelium oc halla oc wæria kirkiona oc henna tiænara wid sina friheet och frælse, standa moth oræth och storkia fridh oc ræth oc beskerma fadherløos och moderløos barn, jomfrw, ænkior och armt folk och wara trygger och tro minom konugh oc mino rike oc rættfærligha halla oc øwa mith riddarscap, Gudi til heders, epter mine bæzste förmaagho, swa hielpe mik Gudh.³⁰

Från kontinenten finns betydligt fler skriftliga källor om hur riddarslagen gick till och hur ceremoniet kring dessa var. Det finns också ett flertal avbildningar som visar hur sporrar, svärd och kedja tilldelas den nydubbede. I Simone Martinis fresk i

St Martinskapellet i San Francesco i Assisi – utförd under 1320-talet och skildrande hur St Martin dubbas till riddare – är det centrala temat i bilden när helgonet tilldelas sitt svärd och sporrarna samtidigt fästs vid hans fötter (fig. 6). Vid sidan om står två män med svärdsskida, hjälm och jaktfalk, även dessa insignier för riddarvärdigheten. Sporrarna i sig fungerar som ett generellt kännetecken för ryttaren, och är de dessutom förgyllda så markerar de också ridderskapets speciella status.³¹ I den franska *Ordene de Chevalerie*, troligen författad före 1250, anges den symboliska betydelsen för de till riddaren utdelade föremålen. Svärdets skärpa skall påminna riddaren om att rättvisa och lojalitet hör samman och sporrarna om att han måste följa Guds befallningar.³² Även kungar bar förgyllda sporrar, vilket ter sig logiskt eftersom dessa oftast även var dubbade till riddare. Förgyllda sporrar nämns till exempel i räkenskaper för Richard III:s kröning 1483 och i inventariet efter Henrik VIII 1547.³³

Sporrarnas funktion i bildkonsten

I bildkonsten bär ofta förutom riddaren även kungar sporrar för att markera sin samhällsposition och status. Detta gäller såväl Valdemar Atterdag som Bibelns Heliga tre Konungar. I Sankt Peders kyrka i Næstved, Danmark, lät sig Valdemar Atterdag († 1375) avbildas som stiftare, försedd med sporrar och knäböjande vid en framställning av "Nådstolen" tillsammans med sin hustru drottning Helvig. Flera andra exempel på sporr-försedda stiftare finns i det danska kalkmåleriet. I fallet med Heliga

Fig. 7. St Görans och draken. Kalkmålning av Albertus Pictor, 1480-tal. Härkeberga kyrka, Uppland. Foto Pia Bengtsson Melin.

St George and the dragon. Mural by Albertus Pictor, c. 1480-1490. Härkeberga church, Uppland.

tre Konungar är det oftast den yngste av de tre som bär sporrar och denne är påfallande ofta också iklädd mer praktfulla eler modebetonade kläder än de två övriga. Denna tendens märks inte bara i den medeltida bildkonsten utan även i det italienska renässansmåleriet hos målare som till exempel Vincenzo Foppa († 1515).³⁴

Riddarhelgonen skildras också ofta med förgyllda sporrar. Sankt Martin har redan nämnts, andra exempel är Sankt

Göran. I Albertus Pictors framställning av Sankt Görans strid med draken i Härkeberga kyrkas vapenhus bär helgonet gyllene sporrar med stjärntrissa (fig. 7). Färgupplevelsen är i dag dock en helt annan, då den tidigare gyllengula färgen på sporrarna genom oxidering av den som pigment används blymjönjan genom århundradena som passerat ändrats till en mörkt rödbrun nyans. Liknande färgförändring kan även ses i Sankt Görans numera bru-

Fig. 8. De s.k. "Sankt Olavs hjälm och sporrar". Foto Statens Historiska Museum, Stockholm.

The so-called "Spurs and helmet of Saint Olav". The Swedish History Museum, Stockholm.

na rustning. Nästan exakt likadana sporrar som Sankt Göran bär också Sankt Martin i samma målningssvit. Det är vanligt förekommande att Sankt Martin bär sporrar i den episod där han delar sin mantel med en tiggare. Sporrarna och svärdet blir här ett sätt att markera Martins status som officer, men också att visualisera det världsliga liv som han sedan tar avstånd från. Flera exempel på motivet finns förutom hos Albertus Pictor även hos andra senmedeltida verkstäder, till exempel hos den gotländska så kallade "Passionsmästaren" i mitten av 1400-talet, hos Örjan målare i Valö kyrka i Uppland på 1520-talet men även i det övriga nordeuropeiska materialet.³⁵

Sporren i myt och nationell propaganda

Bevarade sporrar har ibland även förknippats med verkliga kungar och furstar. Ett

talande exempel är det par långa stjärnris-sporrar med krönta minuskel-S som tillsammans med en hjälm av saladtyp, en hjälmmodell typisk för det sena 1400-talet med en smal siktglipa, förvaras i Statens historiska museum i Stockholm (fig. 8).³⁶ Vapengarnityret, som traditionellt går under beteckningen "Sankt Olavs hjälm och sporrar", har funnits i museets samlingar sedan 1865. De hade då varit uppsatta som trofé i Stockholms Storkyrka ända sedan de sades ha rövats från Trondheims domkyrka av Erik XIV:s trupper 1564.³⁷ En annan, mer trolig uppgift, är att de istället tagits på Steinvikholms slott.³⁸ De kan i vilket fall som helst knappast ha tillhört kung Olav Haraldsson († 1030), eftersom de på stilistiska grunder med säkerhet kan dateras till senare delen av 1400-talet. Göran Axel-Nilsson har framkastat tanken att

Fig. 9. Sporren från Falebro, Uppland. Foto Statens Historiska Museum, Stockholm.

The rowel spur from Falebro, Uppland. The Swedish History Museum, Stockholm.

de istället skulle ha kunnat tillhört Sten Sture d.ä.³⁹ Det som är väsentligt i denna historia är nog inte vem som verkligen har burit sporrarna, utan vem som antas ha gjort det. Föremålen i sig har, bortsett från att de är exempel på utmärkt vapensmide från 1400-talet, ett ganska litet egenvärde. När de förknippas med kända och mäktiga personer händer emellertid något: de laddas med magi och får en både historisk och nationell innebörd. I Erik Dahlberghs *Suecia antiqua et hodierna* avbildas till exempel hjälmen och sporrarna liggande på en kudde på ett sätt som osökt för tankarna till hur riksregalier brukar avbildas liggande på ett hyende.⁴⁰ Det faktum att hjälmen och sporrarna avbildas i *Suecian* visar att de tillmättes stort nationellt symbolvärde. De har här fått funktionen att som krigsbyte påminna om att Sveriges framgång-

ar i krig under stormaktstiden inte är något nytt, utan en naturlig följd av ett stolt och ärorikt förflutet. På liknande sätt har även mytbildningen kring "drottning Margaretas gyllene kjortel", ett krigsbyte från Danmark som numera är ett av de främsta föremålen i Uppsala domkyrkas textilsamling, använts i den nationella propagandan. Här har många diskussioner kretsat kring vem kjorteln har tillhört, något som kanske egentligen inte är av så stor betydelse rent dräkthistoriskt.⁴¹

Ett exempel på hur en medeltida sporre återfinns under 1600-talet och får en ny symbolisk "laddning" är sporrarna från Falebro i Danmarks socken i Uppland. Sporrarna ingår i Statens historiska museums samlingar (SHM 322:1) och har ursprungligen ingått i Antikvitetskollegiets samlingar (fig. 9). Den hittades 1648 och publicera-

des av riksantikvarien Johan Peringskiöld i hans *Monumentorum Sveo-gothicorum* 1710.⁴² Peringskiöld daterade sporrer till 1100-talet på grundval av fyndplatsen, där ett slag skall ha stått mellan svenskar och danskar 1161. Rent stilistiskt är sporrer utan tvekan från 1400-talet med böjda skänklar, lång hals med stjärntrissa samt hängande, dekorativa löv. Peringskiöld utgick helt enkelt i sin datering utifrån slaget och fyndplatsen och inte utifrån sporrer i sig.⁴³ Även här har vi ett exempel på stormaktstidens vilja och strävan efter att rekonstruera den medeltida historien genom att till den knyta enskilda föremål för att belägga historiska händelser och sägenomspunna personers existens. Föremålen blev i sig garantier för den historia som de ingått i, trots en skillnad på flera hundra år och att personer de förknippas med i många fall enbart är mytiska.

En mångfasetterad betydelse: makt, genus och individ

Inom den senmedeltida bildkonsten får sporrarna till viss del också en mer mångfasetterad betydelse. De är inte längre enbart en symbol för ryttaren, riddaren eller kungen, utan används som en mer generell symbol för rikedom. Ett exempel på motiv där sporrar markerar rikedom är framställningar av liknelsen om den förlorade sonen (Luk. 15:11–32). I Amunds målningar från 1494, i den numera nedbrunna Södra Råda kyrka, var den förlorade sonen klädd i eleganta kläder, rejält tilltaget bälte och sporrar i den bildrundel som visade hur han som en rik, ung man rider från för-

äldrahemmet. En liknande skildring med samma tema återfinns på en stor vävnad i slottet i Marburg i Hessen, Tyskland. Bonaden, som är från mitten av 1400-talet, ingår numera i Marburgs universitets samlingar, men har från början tjänat som matta i Elisabethkirche i samma stad.⁴⁴ Även här är den förlorade sonen försedd med långa stjärnsporrar och bär dessutom svärd. Den mycket luxuösa klädseln i kombination med sporrarna och svärdet utgör en kontrast till hur den förlorade sonen återges längre fram i berättelsen. I de scener där han har kastats ut från bordellen eller där han vallar svinen, framställs han i stället ofta i enbart underkläder för att understryka hans armod. Sporrarna och svärdet används medvetet i framställningen för att betona rikedom och hög status.

Svärd tillhör genom sin koppling till ridderskap och strid en typiskt manlig sfär under medeltiden, men även sporrar använda symboliskt eller som mode- eller dräkt detalj tycks vara något typiskt manligt och i den medeltida bildkonsten hör kvinnor iförda sporrar till ovanligheterna. I de fall som de ändå förekommer, rör det sig om kvinnor som under långa resor till häst använder sig av sporrarnas funktionella egenskaper. ”Frun från Bath” i Geoffrey Chaucers *Canterbury Tales* bär när hon ger sig i väg ”a paire of spores sharpe”.⁴⁵ Händelsen finns avbildad i det så kallade Ellesmere-manuskriptet av *Canterbury Tales*. Frun, med pilgrimshatten ovanpå det exklusiva huvudlinet och med piska i handen, bär stjärntrissporrar som skymtar fram under den långa kjorteln.⁴⁶

Att kvinnor inte använde sporrar på samma sätt som män kan helt enkelt bero på dräktskicket. Kvinnors långa kjortlar gjorde att sporrarna helt enkelt inte syntes. De var av detta skäl också opraktiska och bör ha fastnat i kjortelfällen.⁴⁷ De praktiska anledningarna till att kvinnor sällan bar sporrar är övertygande, men man ska inte bortse från att den starka laddning som sporrarna som riddarinsignier hade, med stor sannolikhet kan ha påverkat här. Det är naturligtvis svårt att bevisa, men kravet på *decorum* kan ha bidragit till att även sporrar tillhörde en typiskt manlig sfär och därför undveks av kvinnor.

I dagens samhälle är sporrar knappast till någon större nytta eller glädje för andra samhällsgrupper än professionella tävlingsryttare och deras form och utseende är dessutom helt inriktad på funktionen: praktiska, rostfria och utan någon som helst form av dekor. Under medeltiden var situationen en helt annan; sporrarna var inte bara något man använde för att mana på hästen framåt, utan kom med tiden även att få stor ceremoniell och modemässig betydelse. Sporrer kom i vissa kretsar alltmer att betraktas som en del av dräkten och var ofta dekorerade med hängande beslag i form av löv, blommor eller bokstäver. Kläder och dräkt detaljer användes under medeltiden, liksom idag, inte enbart för att skydda kroppen, utan även för att signalera till omgivningen vem man är, vem man skulle vilja vara eller önskar att bli uppfattad som.⁴⁸ Detta gäller i hög grad även för vapen, som svärd och dolkar, och för mer omsorgsfullt utarbetade och

ornerade rustningsgarnityr. Dessa har naturligtvis använts av praktiska skäl för att försvara sig i strid eller för att avskräcka motståndare, men de har i hög grad även använts för att markera status och identitet hos deras bärare. Även i dag är både svärd och sporrar starkt förknippade med riddare och riddaren i sig är i sin tur i många fall något som ofta betraktas som en symbol för eller rentav synonymt med medeltiden. I den medeltida konsten kan svärd och sporrar fungera som symboler för ryttaren, kungen och riddaren och blir då indirekt symboler för manlighet. Är det då sporrarna som gör mannen? Nej, sporrarna lever inget eget liv, utan det är först i det ögonblick som de bärs av, eller förknippas med en person, som de laddas med symbol- och statusvärde. Sporrarna speglar i hög grad sin bärarens livsstil, något som gör att man kan dra slutsatsen att det snarare är mannen som gör sporrarna än tvärtom.

Noter

- 1 ”When a Knight won his Spurs”, en psalm för barn, är baserad på en gammal folkmelodi från Stowey. Texten till melodin skrevs 1931 av den engelska författarinnan Jan Struther (1901–1953).
- 2 Thordeman 1939 är än i dag standardverket om korsbetringsfynden. Avb. fig. 129–130.
- 3 Fynddatabasen *Metropolis* kan nås via Kulturrens websida www.kulturen.com (Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige, Lund). Sök i samlingarna via www.historiska.se/data
- 4 Se katalogdelen i Ellis & Egan 2004, 130–156.
- 5 Norberg 1971, 532.
- 6 Norberg 1971, 532.
- 7 För svärdstypologier och utveckling, se Oakeshott, 1991 & 1994.
- 8 Om Svante Nilssons svärd, se Seitz 1959, 11–22.
- 9 Rosencrantz enligt Wallin 1979, 28–29.
- 10 Inventarienummer SHM 27706.
- 11 Wallin 1979, 29.
- 12 Jensen 1951, 92.
- 13 Wallin 1979, 31.
- 14 Hilfelings avbildning finns bl.a. i Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm.
- 15 Lindahl 1968, 53–54.
- 16 Se vidare Bennet & Bohrn 1974, 97–98.
- 17 Bengtsson 1999, 28–29; Keen 1984, 238–239.
- 18 Arbetet med byggnaden påbörjades samma år av den westfaliske stenmästaren Adam van Düren. För en närmare presentation av byggnaden och dess historia, se *Glimmingebus 500 år*, 1999.
- 19 Olaus Magnus, 47:e kap., 16:e boken, 1976, 218; Lindahl 1968, 54.
- 20 Peringskiöld 1719, 85; Lindahl 1968, 55–56; Bengtsson 2010, 429–430.
- 21 Raneke 1978, 228–232.
- 22 Bennet & Bohrn 1974, 106.
- 23 Bennet & Bohrn 1974, 106.
- 24 Keen 1984, 65.
- 25 Se t.ex. Gies, 1984; Hopkins 1990.
- 26 Bengtsson 1999, 44.
- 27 Rosén 1969, 171.
- 28 Bengtsson 1999, 44; Rosén 1969, 171–172.
- 29 Rosén 1969, 171.
- 30 Bengtsson, 1999, 45; Löfqvist, 1935, 109.
- 31 Ellis & Egan 2004, 124; Ellis 1991, 54; Keen 1984, 7, 65.
- 32 Keen 1984, 7.
- 33 Ellis 1991, 55.
- 34 Foppas målning av konungarnas tillbedjan finns idag i National Gallery, London.
- 35 Se flera exempel hos Pegelow 1988, 75–91.
- 36 Inventarienummer SHM 3504.
- 37 Thordeman 1943, 190.
- 38 Thordeman 1943, 192–193; Axel-Nilsson 1998, 26.
- 39 Axel-Nilsson 1998, 36–38.
- 40 Dahlbergh, plansch 28.
- 41 Kjorteln har 14C-daterats till tidsspannet 1403–1429. Se Possnerets appendix i Geijer, Franzén & Nockert 1994, 115–137. För en diskussion om ev. bärare av kjorteln, se t.ex. Geijer, Franzén & Nockert 1994, 110–114; Andersson 2006, 45–46.
- 42 Peringskiöld 1710.
- 43 Carlsson 2006.
- 44 Kemp 1997, 34–36.
- 45 Skeat 1895, 425.
- 46 För avbildning, se Clark (ed.) 2004, 7.
- 47 Ellis 1991, 54.
- 48 Se t.ex. Leeds-Hurwitz 1993; Crane 2002; Melin 2006, 173; Bengtsson Melin 2012, 9–10.

Litteratur

- Andersson, Eva I. *Kläderna och människan i medeltidens Sverige och Norge*. Göteborg: Göteborgs universitet, 2006.
- Axel-Nilsson, Göran. ”Sankt Olavs hjälm och sporrar.” *Helgonreliker eller vapengarnityr?* Humaniora 39. Göteborg: Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg, 1998.
- Bengtsson, Herman. *Den höviska kulturen i Norden. En konsthistorisk undersökning*. Diss. Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien. Handlingar. Antikvariska serien 43, 1999.
- Bengtsson, Herman. *Uppsala domkyrka VI. Gravminnen. Sveriges kyrkor, vol. 232*. Uppsala: Upplandsmuseet, 2010.
- Bennet, Robert & Erik Bohrn. *Strängnäs domkyrka II: Gravminnen. Sveriges kyrkor, vol. 159*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1974.
- Carlsson, Ronnie. ”En sporre från Falebro” publicerad på: <http://www.historiska.se/historia/manadensforemal/2006/mfjuni2006/> Hämtad 2014-09-10.
- Crane, Susan. *The Performance of Self: Ritual, Clothing and Identity during the Hundred Years War*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2002.
- Dahlbergh, Erik. *Suecia antiqua et hodierna*. Stockholm & Paris, 1667–1716.
- Ellis, Blanche M. A. ”Spurs”, *Salisbury Museum Medieval catalogue, Part I*, ed. Peter & Eleanor Saunders, 54–78. Salisbury: Salisbury and South Wiltshire Museum, 1991.
- Ellis, Blanche M. A. & Jeff Egan. ”Spurs and spur fittings,” *The Medieval Horse and its Equipment c. 1150–c. 1450*, ed. John Clark, 124–156. Woodbridge: Boydell Press, 2004.
- Geijer, Agnes, Anne Marie Franzén & Margareta Nockert. *Drottning Margaretas gyllene kjortel i Uppsala domkyrka*. Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien, 1994.
- Gies, Frances. *The Knight in History*. London: Hale, 1986.
- Glimmingebus 500 år. Tretton texter redigerade av Sten Ake Nilsson under medverkan av Annette Landen*. Vetenskaps-Socitetens i Lund skriftserie Skånsk Senmedeltid och Renässans nr 17. Lund 1999.
- Hopkins, Andrea. *Knights. The Complete Story of the Age of Chivalry, from Historical Fact to Tales of Romance and Poetry*. London: Grange Books, 1993.
- Jensen, Christian Axel. *Danske adelige gravsten fra sengotiken og renaissancens tid. Studier over verksteder og kunstnere I (1470–1570)*. Köpenhamn 1951.
- Keen, Maurice. *Chivalry*. New Haven: Yale University Press, 1984.
- Kemp, Wolfgang. *The Narratives of Gothic Stained Glass*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Leeds-Hurwitz, Wendy. *Semiotics and Communication: Signs, Codes and Cultures*. Hillsdale: Laurence Erlbaum Associates, 1993.
- Lindahl, Göran. *Grav och rum. Svenskt gravskick från medeltiden till 1800-talets slut*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademiens handlingar, 21. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1969.
- Löfqvist, Karl-Erik. *Om riddarväsen och frälse i nordisk medeltid: Studier rörande adelsståndets uppkomst och tidigare utveckling*. Lund: Gleerups, 1935.
- Melin, Pia. *Fäfangans förgänglighet. Allegorin som livs- och lärospegel hos Albertus Pictor*. Stockholm: Stockholmia, 2006.
- Bengtsson Melin, Pia. *Dräkt, makt och kön. Dräktskick och materiell kultur i Upplands senmedeltida kyrkmålningar*. Uppsala: Upplandsmuseet, 2012.

- Norberg, Rune. "Sporre", *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, vol. XVI, ed. John Granlund, 530–534. Malmö: Allhems förlag, 1971.
- Oakshott, Ewart. *Records of the Medieval Sword*. Woodbridge: Boydell, 1991.
- Oakshott, Ewart. *The Sword in the Age of Chivalry*. Woodbridge: Boydell, 1994 (1964).
- Olaus Magnus. *Historia om de nordiska folken*. Tredje delen (tolfte-sextonde boken). Kommentarer av John Granlund. Stockholm: Gidlunds förlag, 1976.
- Pegelow, Ingalill. *Sankt Martin i svensk medeltida kult och konst*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet, 1988.
- Peringskiöld, Johan. *Monumentorum Sveo-gothicorum*. Stockholm 1710.
- Peringskiöld, Johan. *Monumenta Ullevakerensia cum Upsalia nova illustrata*. Stockholm 1719.
- Raneke, Jan. "Två medeltida stridssköldar," *Formvännen* 73 (1978): 229–232.
- Rosén, Jerker. "Riddare," *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, vol. XIV, ed. John Granlund, 167–172. Malmö: Allhems förlag, 1969.
- Rosencrantz, Axel. *Beskrifning öfver Glimmingegård*. Lund: Gleerupska bokhandeln, 1909.
- Seitz, Heribert. "Ett sengotiskt svärd i Västerås domkyrka," *Formvännen* 54 (1959): 11–24.
- Skeat, Rev W. W. *The Complete works of Geoffrey Chaucer*. Oxford: Clarendon Press, 1895.
- Thordeman, Bengt. *Armour from the battle of Visby 1361*, 1–2. Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien, 1939–40.
- Thordeman, Bengt. "Sankt Olovs hjälm och sporrar. Sveriges äldsta bevarade trofé," *Formvännen* 38 (1943): 188–200.
- Wallin, Curt. *Jens Holgersen Ulfstand och Glimmingebus*. Ullstorp: Bokförlaget Österleniana, 1979.